

UDK: 262.12 (497.6) »18«
 929 Stadler, J.
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 10.3.1999.

Mladost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera

ZORAN GRIJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je istražio porijeklo, dječastvo, mladost i školovanje prvoga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera, do njegova povratka sa studija u Rimu 1869. godine. Rad je utemeljen na do sada neobjavljenim izvorima, te na objavljenim izvorima i postojećoj literaturi. Predstavlja sintezu postojećih spoznaja, ali donosi i neke potpuno nove podatke koji proširuju opseg spoznaja o mladenačkom razdoblju Stadlerova djelovanja i omogućuju oblikovanje cjelovitijih spoznaja o njegovom kasnijem djelovanju.

Uvod

Ovaj prilog posvećen je u historiografskim istraživanjima donekle zanemarenom mladenačkom razdoblju života prvoga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera (1843.-1918.), koje prethodi njegovom znanstvenom i pastoralnom djelovanju. Zadaća priloga je istražiti razdoblje Stadlerova života do dvadeset i šeste godine, vezano uz njegovo dječastvo, mladost i školovanje u Brodu, Požegi, Zagrebu i Rimu. Prilog je zamišljen i kao osnova za razumijevanje drugoga razdoblja Stadlerova života, koje obuhvaća njegovo znanstveno i profesorsko djelovanje na Nadbiskupskom liceju i Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od povratka iz Rima 1869. godine¹ i Stadlerova

¹ Stadler je svojim znanstvenim djelovanjem pridonio sustavnoj izgradnji filozofsko-teoloških kompendija na hrvatskom jeziku za sve teološke discipline koje su se u njegovo vrijeme predavale na bogoslovnim fakultetima, te oblikovanju hrvatskog filozofsko-teološkog nazivlja, stavljajući time nastavu bogoslovlja u Hrvata na razinu suvremenih (srednjo) europskih postignuća. O Stadlerovoj znanstvenoj filozofsko-teološkoj djelatnosti vidi: Ivan Pavao Strličić (Ivan-Pál Sztrilich), "Dr Josip Stadler - profesor filozofije i pisac filozofskih udžbenika", u: *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XLX. i XX. stoljeću. Povijesno-teološki simpozij prigodom stogodišnjice ponovne uspostave redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini* (priredili Petar Babić i Mato Zovkić), Sarajevo, 1986., 167.-175.; Isti, "Prinos dr. Josipa Stadlera hrvatskoj filozofiji", *Obnovljeni život* (Zagreb), LIII/1998., 4, 423.-435.; Marko Josipović, "Za Crkvu i Domovinu. Stadlerovi pothvati na području filozofije.", u: *Crtajte granice ne precrтайте ljude. Zbornik radova u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom*, (dalje: *Crtajte granice ne precrтайте ljude*), (priredili Marko

trećeg životnog razdoblja, koje obuhvaća njegovu djelatnost u Vrhbosanskoj nadbiskupiji od imenovanja za nadbiskupa 1881. do smrti 1918. godine.²

Izvori i literatura o Josipu Stadleru do završetka njegova školovanja 1869. godine

Među radovima u kojima se razmatra Stadlerovo djelovanje do završetka njegova školovanja 1869. godine važno mjesto pripada životopisima, koje su napisali svećenici i ugledni katolički intelektualci. Gotovo svi pisci životopisnih studija o Stadleru bili su osobno vezani uz Vrhbosansku nadbiskupiju - svećeničkim djelovanjem ili naobrazbom u njezinim zavodima - gimnaziji u Travniku i bogosloviji u Sarajevu, a neki od njih bili su bliski suradnici nadbiskupa Stadlera. To uvelike objašnjava hagiografski izričaj koji nalazimo u tim studijama. No, unatoč tomu, njihova historiografska vrijednost je velika, jer pružaju podatke o Josipu Stadleru koje ne možemo naći u drugim izvorima, a djelomice su utemeljene u izvorima kojima se tijekom vremena izgubio svaki trag. Najraniju životopisnu studiju napisao je Ante Buljan još za Stadlerova života.³ Uslijedili su radovi Franje Ksavera Hammerla,⁴ Josipa Koprivčevića,⁵

Josipović i Mato Zovkić), Sarajevo-Bol, 1995., 864.-881.; Željko Pavić, "'Ja sam koji sam'. Mogućnost mišljenja i spoznavanja egzistencije Boga u svjetlu Stadlerova "Naravnog bogoslovlja", u: *Crtajte granice ne precrtajte ljude*, 881.-940. Branko Bošnjak je u osvrtnu na Stadlerova u Sarajevu tiskana filozofska djela (*Logika. Dio prvi. Dijalektika*, 1904.; *Logika. Dio drugi. Kritika ili noetika*, 1905.; *Opća metafizika ili ontologija*, 1907.; *Kosmologija*, 1909.; *Psihologija*, 1910.; *Naravno bogoslovlje*, 1916.), ustvrdio je da su posebno korisna zbog izgradnje hrvatske filozofske terminologije: "(...) time dobijamo primjere kako se latinska terminologija prevodila kod nas i kako su pojedini primjeri bili tumačeni." B. Bošnjak, *Sistematika filozofije*, Zagreb, 1977., 80.

² Stadler je tijekom svoga u historiografiji još uvijek nedovoljno istraženog nadbiskupskog djelovanja u Bosni i Hercegovini (1882.-1918.) uvelike utjecao na proces kulturnog i političkog oblikovanja bosansko-hercegovačkih Hrvata, pružajući ujedno snažan prinos vjerskom, kulturnom i nacionalno političkom djelovanju hrvatskog episkopata krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. Produblivanju spoznaja o tom razdoblju Stadlerova djelovanja pridonijelo je objavljivanje zbornika *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću*, Sarajevo, 1986., u kojem su tiskani radovi s povijesno-teološkog simpozija u povodu stote obljetnice uspostave redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini, održanog u Sarajevu 1. i 2. srpnja 1982. Od 21. do 24. IX. 1998. u Sarajevu je održan međunarodni znanstveni skup prigodom 80. obljetnice smrti nadbiskupa Stadlera. Zbornik radova s tog simpozija, kojega je tiskanje u tijeku, pridonijet će daljnjem produblivanju spoznaja o Stadleru.

³ A. Buljan, *Sjećanje na dra Josipa Stadlera - Hrvatsko kolo*, XXIV/1903., 198.-205.

⁴ F. Ks. Hammerl, *Dr. Josip Stadler - prvi nadbiskup vrhbosanski*, u: *Spomenica vrhbosanska 1882-1932*. (dalje: *Spomenica vrhbosanska*), Sarajevo 1932., 23.-45. Ova Hammerlova studija predstavlja dio opsežnijeg životopisa, koji se nalazi u Arhivu Vrhovne uprave Družbe sestara Služavki Maloga Isusa u Zagrebu (dalje: *ASMF*).

⁵ J. Koprivčević, *Život i rad dr Josipa Stadlera prvog nadbiskupa vrhbosanskog 1843.-1918.* - *Katolički tjednik* (Sarajevo), 18 (21)/1942, br. 1-23 (osim br. 11, 14. i 19). Koprivčevićeve članke prikupio je i priredio za objavljivanje Petar Vrankić u djelu pod istoimenim naslovom, objavljenom u Zagrebu 1996. godine.

Mije Poljaka,⁶ Marka Tvrkovića,⁷ Svetozara Rittiga⁸ i Ante Paradžika.⁹ Marija Admirala Lučić posebnu je pozornost posvetila Stadlerovom najranijem djetinjstvu i školovanju u Brodu.¹⁰ Od radova u kojima se djelovanje Josipa Stadlera obrađuje tek prigodno valja upozoriti na kraći članak F. Ks. Hammerla, koji sadržava vrijedne podatke o Stadlerovom boravku u Germanicum,¹¹ Ante Romića¹² i Ivana Šarića¹³ i uvod u *Tumač ustanova i običaja Družbe sestara Sužavki Maloga Isusa* (Sarajevo, 1937.). Od Stadlerove korespondencije iz razdoblja njegova školovanja sačuvano je samo njegovih 17 pisama uglednom Brodaninu Andriji Torkvatu Brliću od 1860. do 1868. godine.¹⁴ Ovim se iscrpljuje bibliografija članaka, te objavljenih i neobjavljenih izvora o Josipu Stadleru do 1869. godine. Možemo još samo upozoriti na rad M. A. Lučić u kojem se Stadlerovo djelovanje obrađuje iz duhovno-teološke perspektive.¹⁵

Arhivska građa, koja sadrži podatke o Stadlerovom životu i djelovanju do 1869. godine nalazi se u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, Arhivu Služavki Maloga Isusa i Arhivu Družbe Isusove u Zagrebu, te u Muzeju brodskog Posavlja i Arhivu obitelji Brlić u Slavonskom Brodu.

Među studijama koje obrađuju Stadlerovo djelovanje u navedenom razdoblju, ali istraživački obuhvaćaju i kasnije razdoblje Stadlerova djelovanja, u historiografskom pregledu valja spomenuti i moj magistarski rad, u kojem je obrađeno Stadlerovo djelovanje do 1882. godine.¹⁶

⁶ M. Poljak, *Iz vremena mladoga Šadlera. Spor između Slavonaca i Hrvata - Napredak. Hrvatski narodni kalendar* (Sarajevo), XXII/1933., 66.-69. (dalje: *Napredak*); Isti, *Stadler kao srednjoškolic - Napredak*, XXIII/1934., 96.-104.

⁷ M. Tvrković, *Iz mojih zapamćenja* (tiskopis), Zagreb 1954., ASMI, god. 1954, bez signature.

⁸ S. Rittig, *Mladost nadbiskupa Stadlera* Zagreb 1967., (tiskopis), ASMI, bez signature. Rittigova studija dio je opsežnijeg izgubljenog životopisa od kojega se sačuvalo samo devet stranica.

⁹ A. Paradžik, *Dr. Josip Stadler. Prvi nadbiskup vrhbosanski*, Sarajevo, 1968.

¹⁰ M. A. Lučić, *Povezanost nadbiskupa Stadlera s rodnim Brodom*, Koreferat u povodu obilježavanja 150-te obljetnice rođenja nadbiskupa Stadlera, Brod, 25. siječnja 1994., ASMI, 8. str.

¹¹ F. Ks. Hammerl, *Prije 50 godina - Vrhbosna*, XXXII/1918, br. 11-12, 144.-145.

¹² A. Romić, *Dr. Josip Stadler - prvi nadbiskup i metropolita vrhbosanski, Grad na gori, Almanah bogoslovskog zbora Stadler*, Sarajevo, 1926., 30.-40.

¹³ I. Šarić, *Nadbiskup dr. Josip Stadler. K njegovoj zlatnoj misi (7. VI. 1868.-7. VI. 1918.)*, *Vrhbosna*, XXXII/1918., br. 11-12.

¹⁴ Ta je pisma pronašao franjevac Rastislav Drlić u Arhivu obitelji Brlić u Slavonskom Brodu. Ukratko je prikazao četiri pisma iz Zagreba, a od pisama iz Rima objavio je četiri - od 15. XI. 1862., 11. IV. 1863., 31. XII. 1865. i 11. V. 1866. Vidi: *Korespondencija A. T. Brlić - dr. J. Stadler - Hrvatska straža (dalje: HS)*, (Zagreb, tjednik), IV/1932, br. 33, 4; br. 34, 4; br. 35, 4 i br. 37, 4). U daljnjem tekstu: *Korespondencija* i redni broj pisma utvrđen prema nadnevku.

¹⁵ M. A. Lučić, *Karitas kao konkretna Stadlerova ljubav prema čovjeku*, u: *Josip Stadler. Prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, Sarajevo 1989., 97.-115.

¹⁶ Vidi: Zoran Grijak, *Josip Stadler do ustoličenja za vrhbosanskog nadbiskupa 1882. godine*, Zagreb, 1995., neobjavljeni magistarski rad u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u

Dječaštvo Josipa Stadlera i njegovo školovanje u Brodu i Požezi

Postojeći izvori o precima Josipa Stadlera pružaju važne podatke o taj brodskoj obitelji njemačkog porijekla. Ispitujući svoje rodoslovlje J. Stadler je krajem 1883. godine, kao vrhbosanski nadbiskup, pisao uglednoj obitelji Stadlerovih u Schloss Pappendorfu u Štajerskoj i molio ih da ispitaju lozu Stadlerovih, posebno onih koji su doselili u Hrvatsku. Oni su mu, na temelju obiteljske predaje, odgovorili da je njegova obitelj došla iz Gornje Austrije, preko Pešte, a da je porijeklom iz Gornjeg Porajnja.¹⁷ Ostale podatke o Stadlerovima u Brodu nalazimo kod pisaca životopisnih studija o J. Stadleru.

Matija Stadler, pradjed J. Stadlera, doselio se iz Gornje Austrije poslije godine 1760., kada je Brod bio proglašen slobodnim gradom u slavonskoj Vojnoj krajini.¹⁸ Bio je dočasnik i bavio se nekom vrstom vojnog obrta.¹⁹ Pod utjecajem ženske loze, a i samih prilika u Brodu, Stadlerovi su se već u prvoj generaciji počeli osjećati Hrvatima.²⁰ Podaci o Ivanu, sinu Matije Stadlera, vrlo su proturječni. M. Tvrtković za njega najprije navodi da je bio učitelj u Brodu, a odmah zatim da je bio isluženi vojnik graničar koji se trajno nastanio u Brodu i oženio djevojkom Anom Mutavelija.²¹ Prema S. Rittigu, I. Stadler nije bio učitelj, a zbog teškog prijeloma nogu u najranijem djetinjstvu nije nikako mogao biti vojnik graničar. Bio je vrlo energičan čovjek koji je tjelesni nedostatak uspio nadoknaditi inteligencijom i poduzetnošću. Izučio je krojački zanat, a kasnije je preuzeo solanu u Brodu. No, nesigurne prilike onoga vremena dovele su do njegova potpunog osiromašenja. Početkom tridesetih godina maskirani razbojnici su provalili u njegovu kuću i potpuno je opljačkali, a on i njegova obitelj jedva su uspjeli spasiti život. Nije više uspio obnoviti posao, pa od tada Stadlerovi žive u vrlo teškim prilikama.²² Ivan Stadler se oženio s A. Mutavelijom.²³ Prema Tvrtkoviću A. Mutavelija je 1810. godine rodila dva blizanca, Dragutina i Đuru, oca Josipa Stadlera.²⁴ Rittig tvrdi drugačije, da su

Zagrebu, 239 str.

¹⁷ M. A. Lučić, *Povezanost nadbiskupa Stadlera sa rodnim Brodom (Koreferat u povodu obilježavanja 150. obljetnice rođenja nadbiskupa Stadlera, Brod, 25. I. 1994., ASMI, (bez signature), 3.*

¹⁸ Vrijedne podatke o naseljavanju Slavonije nakon njezine revindikacije tijekom velikog protuturskog rata od 1683. do 1699. godine, pružio je ilirac Ignjat Alojzije Brlić (1795.-1855.) u *Uspomenama na stari Brod* (o. 1830.), koje je izdao njegov sin Ignjat (Naco) Brlić, *Uspomene na stari Brod, sv. I.-IV., Đakovo, 1885.-1888.*

¹⁹ Josip Koprivčević, *n. dj.*, 1, 2.

²⁰ A. Paradžik, *n. dj.*, 18.

²¹ M. Tvrtković, *Iz mojih zapamćenja*, 1.

²² S. Rittig, *Mladost nadbiskupa*, 3.

²³ M. Tvrtković donosi izjavu A. Buljana prema kojoj je obitelj Mutavelija (Mutavelić) porijeklom iz Bosne, da je kao katolička nosila drugo prezime, a da su novo prezime uzeli po službi koju je imao "poturčeni" otac obitelji. Ne navodi međutim kada je obitelj Mutavelija ponovo prihvatila katoličku vjeru. M. Tvrtković, *n. dj.*, 1.

²⁴ Isto.

Ivan i Ana Stadler imali petoro djece, od kojih je najstariji bio sin Đuro, rođen 6. ožujka 1810.²⁵ Đ. Stadler izučio je klobučarski (šeširdžijski) zanat. U studenom 1831. godine vjenčao se s Marijom Balošić, kćerkom Josipa Balošića i Kate Kajićeve, rođenom 19. ožujka 1811. godine.²⁶ Podaci o broju njihove djece vrlo su proturječni. Prema Tvrtkoviću Marija i Đuro Stadler imali su devetoro djece,²⁷ prema Rittigu sedmero,²⁸ a Koprivčević navodi petoro.²⁹ U svjedodžbi siromaštva Josipa Stadlera iz 1855. godine nalazimo podatak da ih je nakon smrti Marije i Đure Stadler bilo petoro.³⁰ U djelu *Tumač ustanova i običaji Družbe sestara Služavki Maloga Isusa* (Sarajevo, 1937, VII.), navodi se da ih je nakon smrti roditelja bilo šestoro. Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja taj je podatak točan. Bilo ih je osmoro, šestoro koja su nadživjela roditelje i dvoje umrlih.

Podatke o slijedu rođenja djece Marije i Đure Stadlera nalazimo u izvodima iz matice krštenih župne crkve sv. Stjepana kralja Rimokatoličke slobodne vojničke zajednice Brod, kojih se fotokopije nalaze u Arhivu Služavki Maloga Isusa u Zagrebu. Najstarija kćerka Rozalija rođena je 2. rujna 1832. Zatim su rođeni sinovi i kćeri: Ivan Kapistran 7. listopada 1836., Thomas (Tomo) 21. prosinca 1838., Katarina 25. veljače 1841., Josephus (Josip) 24. siječnja 1843., Marija, 24. studenog 1844., Georgius Valentinus (Juraj Valentin) 14. veljače 1847. i Mijo 26. rujna 1849. A. Paradžik donosi podatak o kćerki Viktoriji, koja je J. Stadleru pomagala tijekom školovanja u Požegi i Zagrebu.³¹ Taj podatak nas upućuje na daljnje istraživanje župskih matice, jer nije bez osnova pretpostavka da su Đuro i Marija Stadler imali devetoro djece, pri čemu bi Viktorija najvjerojatnije bila rođena između 1832. i 1836. godine. Gotovo u svim životopisima navodi se da je Josip Stadler, rođen i kršten 24. siječnja 1843.,³² bio četvrto dijete u obitelji. Ustvari bio je, prema podacima koje pružaju

²⁵ S. Rittig, *n. dj.*, 3.

²⁶ Isto, 1. U ostalim studijama o Josipu Stadleru nalazimo niz krivih podataka o imenu i djevojačkom prezimenu njegove majke, što svjedoči da njihovi autori nisu imali uvid u matice iz brodske župne crkve u kojima se prilikom krštenja Josipa Stadlera uz ostalo navodi ime i djevojačko prezime njegove majke: Marija Baloshich (Anno Christi, 1843. 80., Muzej broskog Posavlja, SlavonSKI Brod, bez signature). Prema Koprivčeviću djevojačko prezime Marije Stadler bilo je Oršić (J. Koprivčević, *n. dj.*, 1, 2.). Najviše netočnih podataka donosi M. Tvrtković, koji je utvrdio da se žena Đure Stadlera zvala Ana Balažić i da je bila kćerka Josipa i Katarine Čaić. Pritom ne objašnjava otkuda ta različitost prezimena roditelja i kćerke. Zatim je utvrdio da je i prezime Čaić muslimanskog porijekla, kao i prezime bake Josipa Stadlera, Ane Mutavelić, te da je Josip Stadler "po tankoj krvi Bosanac". Pritom je donio tri kriva podatka na koje valja upozoriti: 1) majka Josipa Stadlera nije se zvala Ana nego Marija; 2) bila je kćerka Josipa i Katarine Balošić, a ne Čaić; 3) prezime Kajić, koje Tvrtković krivo navodi kao Čaić, djevojačko je prezime Katarine Balošić.

²⁷ M. Tvrtković, *n. dj.*, 2.

²⁸ S. Rittig, *n. dj.*, 3.

²⁹ J. Koprivčević, *n. dj.*, br. 1, 2.

³⁰ Vidi: Mijo Poljak, *Šadler kao srednjoškolic, Napredak*, XXIII/1934, 96.

³¹ A. Paradžik, *n. dj.* 7.

³² Uoči Stadlerova odlaska na školovanje u Požegu brodski župnik Đuro Tordinac napravio je izvod iz njegova krsnog lista. Dokument - *Izvod iz matice krštenih župne crkve sv.*

dosadašnja istraživanja, peto od osmoro djece. U školu je krenuo u jesen 1849. godine. Učio je vrlo dobro, pa mu je ime više puta bilo ubilježeno u zlatnu školsku knjigu - "Ehrenbuch".³³

Đuro Stadler bio je osjetljivog zdravlja, pa je njegova žena Marija morala preuzeti glavni teret uzdržavanja mnogobrojne obitelji. Umrla je 6. lipnja 1853. godine. Uslijedila je prava obiteljska tragedija - 26. kolovoza 1853. umro je četverogodišnji sin Mijo, a 2. rujna 1853. najstarija dvadesetogodišnja kćerka Rozalija.³⁴ 14. veljače 1854. godine umro je i Đuro Stadler. Brigu za siročad Stadlerovih preuzeo je brodski gradonačelnik, umirovljeni major Maksimilijan Wegheimer, čija je majka bila sestra Ivana Stadlera. Žensku djecu smjestio je u bogatijim građanskim kućama, a dječake je otprenio u zanate. Prema tadašnjem običaju gradom je kružio bubnjar šireći vijest da će se treći dan poklada (28. II. 1854.) siročad nedavno umrlog Đ. Stadlera dijeliti među građane dobra srca. J. Stadler tog se dana nalazio u župnoj crkvi gdje je, potresen obiteljskom tragedijom, provodio najveći dio vremena, te je izbjegao sudbinu svoje braće koju su odveli brodski obrtnici. Činjenica da su pisci životopisnih studija o J. Stadleru bili svećenici (Tvrtković, Hammerl, Rittig, Paradžik), bila je razlog da opis njegova izbjegavanja "licitacije siročadi" obiluje biblijskim usporedbama i ukazivanjima na posebnu ulogu Providnosti u njegovom životu. M. Tvrtković u hagiografskoj maniri Stadlera uspoređuje sa prvim židovskim kraljem Šaulom: "(...) maloga Josipa Stadlera bijaše Bog odijelio od njegove braće i sestara, da ne postane predmetom žalosne diobe, određivši ga za velika djela i velike patnje, kao nekada Saula."³⁵ A. Paradžik nalazi sličnosti između Stadlera i egipatskog Josipa, sina Jakovljeva, zbog činjenice da je i Stadlera sudbina otrgnula od roditelja i da je kao vrhbosanski nadbiskup postigao velika djela izvan svoga zavičaja.³⁶ O daljnjoj sudbini Stadlerove braće i sestara znamo vrlo malo. Postoje samo podaci o sestri Viktoriji, koja mu je pomagala tijekom školovanja u Požegi i Zagrebu, te o bratu Đuri, kojega je umjesto njega uzeo brodski brijač Stjepan Matić.³⁷ J. Stadlera, koji se nakon odvođenja braće i sestara našao pred zatvorenim vratima roditeljske kuće prihvatila je Julija Oršić, supruga brodskog krojača Matije Oršića. Kasnije ga je k sebi

Stjepana kralja u Rimokatoličkoj slobodnoj vojničkoj zajednici Brod, sv. V, god. 1834.-1855., str. 80., u rubrici za godinu 1843. donosi podatke o mjesecu i danu rođenja i krštenja: 24. siječnja; krštenikovom imenu, prezimenu i zakonitosti: Josip, zakoniti sin; o ocu i majci, njihovom imenu, prezimenu, zanimanju, vjeri i prebivalištu: Đuro Stadler i Marija Balošić, supružnici, rimokatolici, otac proizvođač kapa i šeširdžija, Brod; o imenu i prezimenu kuma (Antun Böhm, užar, Brod); te o krstitelju (Petar Brašnić, kapelan brodski). Dokument je preveo s latinskog jezika dr. Mato Zovkić, profesor teologije na Vrhbosanskoj bogosloviji. *ASMI*, bez signature.

³³ S. Rittig, n. dj., 4.

³⁴ M. Tvrtković navodi još dvoje umrle djece: sina Ivana Kapistrana i kćerku Katarinu. Vidi: M. Tvrtković, n. dj., 2.

³⁵ M. Tvrtković, n. dj., 5-6.

³⁶ A. Paradžik, n. dj., 22.

³⁷ Isto, 7.

uzeo M. Wegheimer, s namjerom da ga uputi na neki zanat. Međutim, otkrivši njegove velike intelektualne sposobnosti, odustao je od toga.

Godine 1855., na prijedlog uglednog Brođanina odvjetnika Andrije Torkvata Brlića, M. Wegheimer i M. Oršić zauzeli su se da Stadleru osiguraju besplatno mjesto u požeškom sirotištu.³⁸ U tu svrhu M. Oršić zatražio je od Poglavarstva carskog i kraljevskog vojnog sjedišta u Brodu svjedodžbu siromaštva za svoga šticećenika, koju je ono izdalo 28. srpnja 1855. godine. Tekst te svjedodžbe, iz koje se vidi da je J. Stadler siročić bez sredstava za izdržavanje, napisane na njemačkom jeziku, nalazimo kod M. Poljaka, koji ju je preveo na hrvatski jezik.³⁹ Svjedodžbi siromaštva priložena je i liječnička svjedodžba, koja je potvrđivala da je Josip Stadler potpuno zdrav i dobre tjelesne građe.⁴⁰ Obje svjedodžbe M. Oršić je krajem srpnja uputio nadbiskupu Jurju Hauliku (1788.-1869.), s molbom da primi njegovo siročić⁴¹ za besplatnog pitomca (alumna) u požeški orfanotrofij.⁴²

Upravi požeškog orfanotrofija stiglo je 22. kolovoza 1855. godine rješenje da je nadbiskup Haulik, koji se tada nalazio u Karlovim Varima, između brojnih molitelja (e numerosis competentibus) primio J. Stadlera kao alumna u požeško sirotišće.⁴³ Krajem rujna 1855. godine J. Stadler doputovao je u Požegu i smjestio se u orfanotrofij. U gimnaziju, koja je 1852. godine reducirana s više na nižu, krenuo je 1. listopada.⁴⁴ Vrijeme Stadlerova boravka u Požegi od početka školske godine 1855./1856. do kraja školske godine 1858./1859., obilježeno je

³⁸ O orfanotrofiju u Požegi, koji je u zgradi starog isusovačkog kolegija utemeljio 1832. zagrebački biskup Aleksandar Alagović vidi: *Požeška kolegija. Spomenica o stogodišnjici 1835-1935.* (dalje: *Požeška kolegija*), (Uredio Đuro Kuntarić), Slavenska Požega, 1935.; Miroslav Vanino, *Naum biskupa Aleksandra Alagovića da uvede isusovce u Hrvatsku 1836-1837., Vrela i prinosi, Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima*, god. 1936., 6, 59.-71.

³⁹ Vidi: M. Poljak, *Stadler kao srednjoškolic, Napredak*, XXIII/1934., 96.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ U stvari Matija Oršić i Maksimilijan Wegheimer su bili suskrbnici Josipa Stadlera, ali se u dokumentima nikada ne navode zajedno. Tako je na primjer za godinu 1855. upisan Wegheimer, a za 1859./1860. Oršić. Usp. *Tabella Competendum pro Orphanotrophii Zagrabienisii et Posegani*, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Ostavština Jurja Haulika, 1837.-1869., Acta praesidialia. (dalje: *NAZ, OJH, AP*), god 1855/br. 321.; *Humillima relatio super profectus in moribus et studiis alumnorum Archi-episcopalis Orphanotrophii Zagrabienisii pro secundo semestris anni scolastici 1859-60.*, Isto, 1860/414/4).

⁴² M. Poljak, *n. dj.*, 96.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Patentom od 11. prosinca 1851. ministar prosvjete grof Leo Thun uveo je novu znanstvenu osnovu za sve gimnazije u Monarhiji. Premda je ona imala za cilj modernizaciju školstva, za Hrvatsku je bila štetna, jer je zahtijevala da se sve gimnazije povise na osam razreda. Šestogodišnja požeška gimnazija nije mogla udovoljiti ovim uvjetima, pa je 6. VII. 1852. reducirana na nižu - četverogodišnju. Stoga su pitomci požeškog orfanotrofija od školske godine 1852./1853. nakon IV. razreda selili u zagrebački orfanotrofij, kako bi mogli pohađati višu gimnaziju. Tek je rješenjem od 3. VIII. 1870. požeška gimnazija pretvorena u veliku ili osmorazrednu. Vidi: *Požeška kolegija*, 89-97; Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. VI., Zagreb, 1911., 89.

vrlo teškim političkim i kulturnim prilikama, u kojima su se Kraljevine Hrvatska i Slavonija našle nakon revolucije 1848./1849. godine. Vlada kneza Felixa Schwarzenberga proglasila je 4. ožujka 1849. godine oktroirani ustav, koji je donijela bez sudjelovanja pojedinih zemaljskih sabora. Patentom od 31. prosinca 1851. ukinut je i oktroirani ustav i uveden potpuni apsolutizam. Još u lipnju 1850. raspušteno je Bansko vijeće, a uslijedilo je ukidanje starih županija i municipalnih prava.

Za političkom centralizacijom uslijedila je postupna germanizacija, koja se od 1854. do 1860. godine sustavno provodila, a imala je za cilj uvođenje njemačkog jezika kao službenog, uredovnog i nastavnog jezika. Njemački jezik uveden je 9. prosinca 1854. godine kao "pretežito nastavni", a već 22. kolovoza 1855. godine kao isključivo nastavni jezik u višim razredima hrvatskih gimnazija, a tri mjeseca kasnije, 29. XI. 1855. i u nižim, dakle baš u vrijeme kada je Stadler stupio u nižu gimnaziju.. Do školske godine 1854./1855. hrvatski jezik se učio 16 sati tjedno u prvom, 15 sati u drugom polugodištu, dok se njemački jezik učio 7, odnosno 10 sati tjedno. Od te godine njemački jezik dobiva 12, a "ilirski" samo 10 sati tjedno.⁴⁵

U požeškoj gimnaziji ipak je vladao hrvatski duh među učenicima, pod utjecajem profesora franjevacica i građanstva.⁴⁶ Tijekom školovanja u požeškoj gimnaziji J. Stadler je postizao najbolje rezultate u učenju i vladanju. Ocjene su u to vrijeme bile opisne. U izvješću iz 1855. godine nalazimo da je u učenju (doslovno u književnosti - *in litteris*) bio izvrstan (*eminens*), a u vladanju dobar (*bonus*).⁴⁷ Stadler je po svim svojim ocjenama u sva četiri razreda bio drugi i to u prvom između osamnaest, u drugome između dvadeset dva, u trećem između devetnaest, u četvrtom između petnaest učenika. U njemačkim izvješćima - samo je ono iz 1855./1856. godine napisano latinskim, dok su ostala, za 1856./1857., 1857./1858. i 1858./1859., napisana njemačkim jezikom, Stadler je uvijek u vladanju "veoma pohvalan", u marljivosti "postojan", a njegova pozornost je "budna". Njegovi su pismeni radovi "uredni", a ocjene u predmetima "sehr gut", "ausgezeichnet", "vortrefflich", "vollkommen", odnosno "odlično", "izvršno", "vrlo dobro", "sasvim dobro".⁴⁸

⁴⁵ O sustavnoj germanizaciji hrvatskog školstva, kao posljedici njegove prilagodbe apsolutističkom vladinom sustavu, zorno svjedoči izmjena tjeđnoga broja nastavnih sati za "ilirski" (hrvatski) i njemački jezik u požeškoj gimnaziji 1854./1855. godine u korist njemačkoga jezika. Vidi: *Osnova predavarijah, u: Godišnje izvješće c. k. Požeške gimnazije sa četiri razreda koncem školske godine 1854.*, Narodna tiskarnica Ljudevita Gaja u Zagrebu, 1854; *Treće godišnje izvješće c. k. Požeške gimnazije sa četiri razreda koncem školske godine 1855.*, citirano prema: M. Poljak, *n.dj.*, 98.-99.

⁴⁶ Vrijedne podatke o požeškoj gimnaziji, u razdoblju Stadlerova školovanja, nalazimo u djelu *Požeška kolegija, n. dj.*, 64.-82. i u monografiji Filipa Potrebeice, *Tri stoljeća požeške gimnazije*, Jastrebarsko 1994.

⁴⁷ *Tabella Competendium pro Orphanotrodhii Zagabriensi et Poseganiu pro anni 1855.*, *NAZ, OJH, AP*, 1855/231.

⁴⁸ *NAZ, OJH, AP*, 1856/536; 1857/2928; 1858/2077.

Piscima životopisnih studija o J. Stadleru nije promaknula činjenica da se u svim izvješćima o njegovom učenju i vladanju navodi da je Slavonac iz Broda (*Slavonit aus Brod*). Na to da se taj termin upotrebljava kao oznaka narodnosti upućuje navođenje hrvatske nacionalnosti uz imena nekih drugih učenika. Iz toga bi se mogao izvesti zaključak kako je u neoapsolutističkoj Hrvatskoj pojam hrvatstva bio usko shvaćen. Činjenica da se slavonska narodnost javlja kod onih učenika koji potječu iz slavonske Vojne krajine, među kojima je bio i Stadler, dok uz imena onih koji su rođeni u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji (Provincijalu) stoji da su Hrvati, upućuje na zaključak da se pri tom nije posvećivala posebna pozornost narodnoj (nacionalnoj) pripadnosti nego državno-pravnom statusu pojedinih hrvatskih zemalja. No, valja upozoriti da po tome dokumenti požeške gimnazije predstavljaju izuzetak, jer se u upravnoj praksi neoapsolutističkog razdoblja nastojalo razlikovati i civilnu Hrvatsku i Slavoniju. M. Poljak uzrok pojave "slavonske narodnosti" u dokumentima požeškog orfanotrofija i gimnazije ne nalazi u političkoj rascjepkanosti hrvatskih zemalja, nego u politici slavonskih narodnjaka, koji su, na temelju uvjerenja o slavonskoj posebnosti, poticali pokrajinski partikularizam. Ideje o slavonskoj posebnosti nisu nikada utjecale na Stadlera, a Poljaku njegovo ime u tom članku više služi za postavljanje teze o slavonskom partikularizmu, jer za njezino dokazivanje koristi izvore iz razdoblja nakon Stadlerova odlaska iz Požege - list *Slavonac*,⁴⁹ koji doista potvrđuju da su ideje o slavonskoj posebnosti bile prisutne kod dijela slavonskih, napose požeških narodnjaka.⁵⁰

S druge strane jedan drugi utjecaj, koji je imao važnu ulogu u Stadlerovom ranom vjerskom formiranju, ostao je gotovo nezamijećen. To se odnosi na njegov prvi susret s Družbom Isusovom, koja je 1858./1859. preuzela upravu u požeškom orfanotrofiju.⁵¹ Družba Isusova izvršit će veliki utjecaj na Stadlerovo duhovno-teološko formiranje, o čemu svjedoči činjenica da je tijekom svoga svećeničkog i znanstvenog djelovanja u Zagrebu pokušavao stupiti u isusovački red, no bezuspješno, jer nije dobio potrebnu suglasnost svoga ordinarija Josipa Mihalovića (1814.-1891.), zagrebačkog nadbiskupa od 1870.⁵² Stadlerova

⁴⁹ List *Slavonac* u Požezi je od 1863. do 1865. izdavao Miroslav Kraljević. U listu su objavljivali svoje priloge Dimitrije Demeter, Josip Eugen Tomić, Andrija Torkvat Brlić i drugi. Slavonski partikularizam *Slavonca* odbio je od lista vrijednije suradnike, pa se on nakon nekoliko godina gasi. Vidi: Slavko Ježić, *Hrvatska književnost od početka do danas 1100.-1941.*, Zagreb, 1944., 252.

⁵⁰ M. Poljak, *Iz vremena mladoga Štadlera. Spor između Slavonaca i Hrvata - Napredak*, XXII/1933., 66.-69.

⁵¹ Do Stadlerovog prvog, ali vrlo kratkog susreta s Družbom Isusovom došlo je 1856. kada su članovi trebinjske misije Družbe Isusove Vinko Basile i Antonio Ayala držali jednotjedne pučke misije u Požezi. O misijama isusovaca trebinjske misije, napose o Ayali i Basileu vidi: F. Ks. Hammerl, *Misije Družbe Isusove po hrvatskim zemljama - Kalendar srca Isusova i Marijina*, XXIII/1928., 97.-103; Isti, *Pojedine misije oo. Basilea i Ayale - Isto*, XXV/1930., 97.-104.

⁵² Želju za stupanjem u Družbu Isusovu Stadler je povjerio patru Huberu iz rimskog zavoda Germanico-Hungaricum, u pismu napisanom u Zagrebu 19. III. 1871., moleći ga za posredovanje kod isusovačkog generala. Ovo, kao i ostala Stadlerova pisma rektoru zavoda

vezanost za isusovce očitovala se i u činjenici da im je kao vrhbosanski nadbiskup povjerio upravu travničke gimnazije (1882.) i bogoslovije (Travnik, 1890.; Sarajevo, 1893.), te u njegovom velikom štovanju Presvetoga Srca Isusova, kojemu je posvetio sarajevsku katedralnu crkvu.

Stadler kao gimnazijalac u Zagrebu

J. Stadler završio je 1859. nižu gimnaziju u Požezi, te je prešao u Zagreb radi pohađanja više gimnazije. Uz pomoć staratelja Wegheimera bio je primljen kao besplatan pitomac u Nadbiskupsko sirotište sv. Martina u Vlaškoj ulici, koje je pred svoju smrt osnovao zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac (1752.-1827.). Pohađao je gimnaziju na Gornjem gradu u kojoj su predavali ugledni hrvatski rodoljubi Antun Mažuranić (1805.-1888.), Vjekoslav Babukić (1812.-1875.), Matej Gršković (1835.-1916.) i Adolfo Veber Tkalčević (1825.-1889.). U zagrebačkoj gimnaziji njemački jezik bio je još zastupljeniji nego u požeškoj, pa je čak i pitomcima nadbiskupskog sirotišta, koji su pokrenuli skromnu privatnu ediciju lista *Smilje*, bilo naloženo da svakom broju dodaju dodatak uz naslov na njemačkom jeziku *Beiblatt zum Wochenblatte Smilje*.⁵³ U tom listu nalazimo i nekoliko prvih Stadlerovih priloga, uglavnom kraćih pjesama.

Stadlerova svjedodžba iz 1860. godine, prvi njegov školski dokument napisan hrvatskim jezikom, svjedoči o važnim promjenama u hrvatskoj kulturi. Stadler boravi u Zagrebu u razdoblju značajnih političkih događaja u Monarhiji. U Hrvatskoj i Ugarskoj uvedeno je 20. listopada 1860. ustavno stanje, a od 26. studenog 1860. do 17. siječnja 1861. u Zagrebu zasjeda Banska konferencija, čiji je zahtjev za sjedinjenjem hrvatskih zemalja kralj Franjo Josip I. odbio, ali je prihvatio njezin zahtjev za uvođenjem hrvatskog jezika u školstvo i javnu uporabu, te odobrio uvođenje Privremenog dvorskog dikasterija za Hrvatsku. Uporaba hrvatskog jezika dopuštena je 19. lipnja 1860., a 5. prosinca iste godine uveden je kao službeni jezik. Do tada u Stadlerovim gimnazijskim izvješćima nalazimo, uz njemačke nazive predmeta, i ocjene na njemačkom jeziku "sehr gut" ili "vorzüglich in allseitigen Leistungen".⁵⁴ U dokumentima zagrebačkog orfanotrofija se, za razliku od požeškog, u kojemu su od 1856. godine izvješća na njemačkom jeziku, zadržava latinski jezik i u razdoblju apsolutizma,⁵⁵ a ostao

Germnico-Hungaricum Andriji Steinhuberu i p. Huberu, napisana u razdoblju od 1869. do 1907., nalaze se u *ASMI*. Za tisak ih je priredio Jozo Džambo.

⁵³ M. Poljak, *Stadler kao srednjoškolic - Napredak*, XXIII/1934., 100.

⁵⁴ *NAZ, OJH, AP*, 1859-60/406-1.

⁵⁵ U izvješću, koje je prefekt zagrebačkog orfanotrofija Lucas (Luka) Petrović poslao kardinalu Hauliku - "Hummilima relatio super profectus in moribus et studiis alumnorum Archi-episcopalis Zagradiensis pro secundo semestro anni scolastici 1860." - Josip Stadler upisan je pod brojem 23. U rubrikama za vladanje i nastavne predmete - "Doctrina religiosus", "Linguae latinae", "Linguae graecae", "Lingua germanica", "Linguae illiricae", "Historia et Geographia", "Mathesis et Geometria", "Physica" i dr. - nalazimo slovo b. (*bonus* - dobar), koja je u ono vrijeme značila više od "dobrog". Naime, najviša opisna ocjena "eminens" u izvješćima zagrebačkog orfanotrofija gotovo se uopće ne upotrebljava (*NAZ, OJH, AP*,

je u službenoj uporabi i nakon 1860./1861. godine. Prvi sačuvani dokument o Stadlerovom školovanju na hrvatskom jeziku njegova je svjedodžba VI. razreda gornjogradske gimnazije iz 1860./1861. M. Tvrtković pronašao ju je u Arhivu Vrhbosanskog kaptola i donio je kao prilog svojoj studiji.⁵⁶

Početkom školske godine 1860./1861. Stadler prelazi u Nadbiskupsko sjemenište da nastavi gimnaziju i počne se spremati za svećeničko zvanje. Prema sjemenišnom katalogu VII. razreda gimnazije za školsku godinu 1861./1862. i *Izvjestaju o klericima sjemeništa*, dobio je izvrsne ocjene za pobožnost, odanost, uzorno vladanje i druge vrline.⁵⁷

Stadler kao klerik Zagrebačke nadbiskupije na Rimskom sveučilištu

Zapazivši u Stadleru osobite intelektualne darove i rijetku pobožnost njegov sjemenišni rektor dr. Luka Petrović⁵⁸ odlučio ga je predložiti, uz također darovitog Jurja Žerjavića,⁵⁹ za daljnje školovanje na Rimskom sveučilištu. Budući da su pitomci Gregoriane u to vrijeme boravili u isusovačkom kolegiju Germanico-Hungaricum, valjalo im je osigurati mjesto u njemu. Najprije se ukazala prilika za smještaj samo jednoga kandidata. Naime, rektor kolegija p. Augustin Dela Croix pisao je 16. prosinca 1861. kardinalu Hauliku da se uz dva postojeća našlo mjesto za još jednoga klerika Zagrebačke nadbiskupije i zamolio da mu se pošalju izvješća o njemu.⁶⁰ Kasnije se stvorilo još jedno mjesto uslijed smrti jednoga od hrvatskih klerika u zavodu, pa su u Rim, umjesto jednoga,

1860/414-4). Izvješće za drugi semestar sadrži iste ocjene i napomene (*Isto*, 414-2). U oba izvješća se navodi da je Stadlerova pobožnost (vjera) za pohvalu (*quoad reliqua laudabilis*).

⁵⁶ Svjedodžba nosi redni broj 24. Njezin sadržaj glasi: "Stadler Josip iz Broda u Slavoniji, rimokatolik, ne plaća školarinu, učenik šestoga razreda na k. gimnaziji u Zagrebu, dobiva u prvom polugodištu školske godine 1860./1861. svedočbu prvoga reda s odlikom; Čudorednost: pohvalna; Pažljivost: budna; Marljivost: postojana; Napredak u pojedinih naukih: Nauk vjere: odlično (Pavić prof); Latinski jezik: sasvim dobro (A. Mažuranić); Grčki jezik: izvrsno (A. Tušar); Hrvatski jezik: odlično (I. Izokrinec); Povestnica - zemljopis: vrlo dobar (Skalec); (...) U Zagrebu dne 9. veljače 1861. K. ravnateljstvo: A. Veber." M. Tvrtković, *n. dj.*, 9.

⁵⁷ M. Poljak, *n. dj.*, 101-102.

⁵⁸ L. Petrović (Slunj, 15. X. 1854.-Zagreb, 31. XII. 1868.). Godine 1854. imenovan je zagrebackim kanonikom, ravnateljem sjemeništa i profesorom biblijskih studija, pastorala i katehetike na Nadbiskupskom liceju. Godine 1868. imenovan je kalidonskim naslovnim biskupom, te je trebao biti posvećen za koadjutora zagrebackog nadbiskupa kardinala Haulika, ali je prije posvećenja umro. Vidi: Ljudevit Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, sv. III., br. 1086., str. 992., neobjavljeni rukopis u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu.

⁵⁹ J. Žerjavić (Zlatar 13. IV. 1842.- Marija Bistrica 1. VII. 1910.). Nakon zaređenja 1868. do 1874. bio je kapelan u Crkvi sv. Petra i nadzornik orfanotrofija u Zagrebu, a od godine 1874. do smrti župnik u Mariji Bistrici. Bio je pravaški zastupnik u Saboru od 1897. do 1901. Vidi: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.-1925.*, Zagreb 1925., 296.

⁶⁰ *NAZ, OJH, AP*, 1861. (bez signature)

krenula dvojica novih kandidata - Stadler i Žerjavić.⁶¹ Osmi razred gimnazije Stadler nije ni pohađao, niti je polagao maturu. Izvješće o njemu kardinal Haulik poslao je A. Dela Croixu 11. srpnja 1862. godine.⁶² Uoči odlaska Josip Stadler dobio je preporuku, koju je trebao predložiti prilikom dolaska u zavod Germanico-Hungaricum.⁶³ U matrikulu zavoda uveden je 29. listopada 1862. godine.⁶⁴ Po dolasku u Rim Stadler i Žerjavić zatekli su u tom kolegiju nekoliko Hrvata: osim spomenutog A. Kržana⁶⁵ tu su bili Anđelko Voršak,⁶⁶ Ivan Koščak,⁶⁷ i Hrvat Bunjevac Bariša Matković, kasnije župnik bajmočki. Među Stadlerovim kolegama u kolegiju posebno valja izdvojiti kasnijeg duhovnika uršulinki u Grazu dr. Müllera, koji je F. Ks. Hammerlu, kada je prikupljao građu za Stadlerov životopis, napisao pismo koje svjedoči o snažnoj prisutnosti hrvatskog nacionalnog osjećaja kod Stadlera u tom razdoblju: "Stadler je bio uzor u obdržavanju kućnoga reda, savjestan, pobožan, *Croata ex toto corde* (Hrvat čitavim srcem)."⁶⁸

⁶¹ U zavod Germanico-Hungaricum stigao je 1857. klerik Zagrebačke nadbiskupije Pavao Kolarić, rodom iz Bjelovara. Njemu se uskoro pridružio Antun Kržan. U Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu sačuvano je pismo na latinskom jeziku, koje p. A. Dela Croix uputio kardinalu Hauliku 14. srpnja 1857. u kojem se zahvaljuje za plemenitog P. Kolarica, kojega mu je preporučio kardinal Haulik O Kolariću i Kržanu govori najljepšim riječima. Vidi: *NAZ, OJH, AP, 1857/77*. P. Kolarić umro je 22. III. 1862. u dvadeset i petoj godini "in fama sanctitatis" (na glasu svetosti). Na smrtnoj postelji položio je redovničke zavjete i bio primljen u Družbu Isusovu.

⁶² Nadbiskup Haulik u izvješću za Stadlera između ostaloga navodi da je on klerik Zagrebačke nadbiskupije da je završio VII. razred gimnazije, da uživa njegovo povjerenje i da nije vezan nikakvom crkvenom zabranom. *ASMI*; fotokopija bez signature.

⁶³ Preporuka glasi: "Dragome sinu naše nadbiskupije Josipu Stadleru pozdrav u Gospodinu! Budući da po završetku nauka, u našem nadbiskupskom seminaru Gornje gimnazije, trebaš ići u Rim u germansko-ugarski kolegij s namjerom pohađanja teološke nauke (teologije) (...) ne ustručavam se (...) svjedočiti da si klerik naše Nadbiskupije, kandidat za prvu godinu teologije, obdaren dobrom čudi i da uživaš ovo (u) ime naše dobrohotnosti. I zbog toga te najtoplije preporučujemo ljubavi svijui kod kojih budeš upotrijebio ovo pismo. Ovine službeno molimo. Juraj; kardinal - nadbiskup, U Zagrebu dana 19. listopada 1862.", *ASMI*, fotokopija bez signature, (prijevod s latinskog jezika).

⁶⁴ U matrikuli zavoda Germanico-Hungaricum nalazimo slijedeće podatke: "Josip Stadler, Hrvat, dijeceza zagrebačka, rođen u Brodu 24. siječnja 1843. od roditelja Đure i Marije Balošić, uvijek katolika. I on sam uvijek katolik. Došao u kolegij 29. listopada 1862. Određen za prvu godinu studija." *ASMI*, fotokopija bez signature, (prijevod s latinskog jezika).

⁶⁵ A. Kržan (Marija Gorica, 8. VI. 1835.- Zagreb, 6. XI. 1888.). Godine 1874. imenovan je profesorom dogmatike na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 1876. rektorom Sveučilišta, a 1879. zagrebačkim kanonikom. Vidi: Lj. Ivančan, *n. dj.*, br. 1119., str. 1026.

⁶⁶ A. Voršak (Ilok, 7. XI. 1844. - Đakovo, 29. VIII. 1921.). Bio je župnik đakovački, arhidakon, kanonik i član ženidbenog suda Bosansko-srijemske (Đakovačke) biskupije. Nakon Strossmayerove smrti 1905., pet godina je bio kapitularni vikar đakovački. Vidi: *Anđelko Voršak/Nekrolog/- Katolički list, LXXII/1921.*, 35, 419-420.

⁶⁷ I. Koščak (1851.-1915.) Bio je profesor filozofije i pastoralne teologije u Senju sve do 1883. kada je imenovan kanonikom vrhbosanske nadbiskupije. *Znameniti i zaslužni Hrvati*, 140.-141.

⁶⁸ F. Ks. Hammerl, *n. dj.*, 27.

J. Stadler u Rim dolazi kao devetnaestogodišnjak. Sedmogodišnji boravak u tom gradu (1862.-1869.) snažno je utjecao na njegovo duhovno-teološko oblikovanje. Studirao je na Gregorijani, intenzivno čitao djela iz mistične i spekulativne teologije i pod utjecajem isusovaca u Germanicum posvećivao veliku pozornost osobnom izgrađivanju dosljednom samozatajom.⁶⁹ Na Gregorijani se, u skladu sa nastavnim planom tog sveučilišta (*Ratio studiorum*), najprije posvetio studiju filozofije od 1862. do 1865. godine. U prvoj godini studija u prvom je semestru pohađao predavanja iz više i niže logike, grčkoga jezika, retorike, te više matematike; u drugom semestru iz psihologije, kozmologije i fizike, a u trećem iz opće metafizike ili ontologije, etike i astronomije. Svi filozofski predmeti na Gregorijani predavali su se na latinskom jeziku, a samo prirodoslovlje na talijanskom jeziku.⁷⁰ Njegovi profesori - Josef Wilhelm Karl Kleutgen,⁷¹ Angelo Secchi,⁷² Domenico Palmieri⁷³ i drugi, bili su glasoviti znanstvenici, promicatelji neoskolastičkih principa u pojedinim znanstvenim disciplinama.⁷⁴ Nakon završetka trogodišnjeg studija filozofije J.

⁶⁹ M. Tvrtković, *n. dj.*, 15.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ J. Kleutgen (Dortmund, 9. IV. 1811. - St. Anton u Tirolu, 13. I. 1883.), isusovac. Godine 1843. postao je profesor retorike na Rimskom sveučilištu. Bio je sekretar poglavara Družbe Isusove (1856.-1862.), savjetnik kongregacije za index i suradnik u pripravi konstitucije *De fide Catholica* na Prvom vatikanskom saboru 1869./1870. Sastavio je i nacrt prvoga dijela enciklike *Aeterni Patris* (1879.) u kojoj je papa Leon XIII. iznio osnovne principe neoskolastike. Zbog svoje velike uloge u obnovi skolastičke filozofije nazvan je "Thomas Aquinas redivivus". Svojim djelima *Die Theologie der Vorzeit I-V*, Münster, 1853.-1874. i *Die Philosophie der Vorzeit I-II*, Münster 1860.-1863. uvrstio se među najveće teologe XIX. stoljeća. *The Catholic Encyclopedia*, New York 1910., vol. 8, 667.

⁷² A. Secchi (Regio Emilia, 18. IV. 1818. - Rim, 26. II. 1878.), isusovac. Rezultate svojih astronomskih istraživanja objavio je u djelu *Memorie del Collegio romano* (Roma 1859.), a iz meteorologije u djelu *Sui recenti progressi della Meteorologia* (Roma 1861.). Zastupao je načela dinamičnog atomizma, ali je njegovo shvaćanje naravi bilo oprečno materijalističkom. Materiju je shvaćao teistički, kao posljedicu božanskog stvaralačkog čina. *The Catholic Encyclopedia*, vol. 13, New York 1912., 669.-670.

⁷³ D. Palmieri (Piacenza, 4. VII. 1829. - Rim, 29. V. 1909.), isusovac. Pod utjecajem neoskolastike odstupio je od stajališta da je unija između duše i tijela naravna i vremenita, prihvativši da je ona supstancijalna, premda je upozorio da se filozofski ne može objasniti kako je moguće da ta dva elementa imaju istu narav. Stajališta o tom problemu izložio je u studiji *Tractatus de Creatione et de Praecipuis Creaturis* (Prato 1910.), koje se smatra jednim od najznačajnijih djela neoskolastičke filozofije. *The Catholic Encyclopedia*, vol. 11, New York, 1911., 430.-431.

⁷⁴ Neoskolastika je teološko-filozofski sustav koji se u Crkvi afirmirao u drugoj polovici XIX. stoljeća. Ponekad se naziva i neotomizam prema najistaknutijem predstavniku skolastike sv. Tomi Akvinskom, koji je u XIII. stoljeću zaokružio skolastički sustav, izrazivši temeljne teološke postavke pojmovima Aristotelove filozofije. U neoskolastičkom sustavu osnovne skolastičke postavke modificirane su u cilju njihove prilagodbe modernim potrebama. U odnosu prema filozofiji neoskolastika se kritički odnosi prema novovjekovnom pragmatizmu, pozitivizmu i ontologizmu, a napose prema Descartesovom spiritualizmu, Kantovom kriticismu i drugim filozofskim sustavima u kojima se, ocjenjujući s teološkog motrišta, bezuspješno pokušalo pomiriti filozofske ideje s vjerskim istinama. U razmatranju odnosa između Crkve i države neoskolastičkom

Stadler pristupio je vrlo strogim ispitima, tzv. rigorozima, te je u srpnju 1865. promaknut u zvanje doktora filozofije. U jesen 1865. prešao je na Bogoslovni fakultet istoga sveučilišta. Glavni kolegij na tom fakultetu bila je dogmatika, koja se učila kroz sve semestre dva sata dnevno. U vrijeme Stadlerovog studija dogmatiku je predavao ugledni teolog Johann Baptist Franzelin.⁷⁵ Kanonsko pravo predavao mu je Camillus Tarquini,⁷⁶ a biblijske struke Francis Xavier Patrizzi.⁷⁷ Od neobaveznih predmeta Stadler je slušao starokršćansku arheologiju. Glasoviti Giovanni Battista de Rossi,⁷⁸ u mladom je Stadleru pobudio interes za umjetnost i smisao za klasične starine.⁷⁹

filozofijom vlada teološko-povijesni princip prema kojem je Crkva institucija koja u svom djelovanju ujedinjuje vječne i vremenite ciljeve, promiče nepromjenjivo u promjenjivom, vječne istine u povijesti. pa je stoga za puno ozbiljenje pojedinca u društvu nužno skladno uzajamno djelovanje Crkve i države. Neoskolastika je preuzela interpretaciju iz filozofije prava sv. Tome Akvinskoga, prema kojoj mora postojati sklad između naravnoga prava, u kojem su utemeljene državne zajednice i božanskoga prava, na kojem je utemeljena "Kristova republika", odnosno čovječanstvo kao mistična zajednica u Kristu, koja se ozbiljuje kao Crkva, a poglavar joj je papa. Po svojim osnovnim postavkama i intencijama neoskolastika je oprečna liberalnoj ideologiji koja je utjecaj Crkve nastojala svesti na privatnopravno područje. Prihvaćenost u Crkvi pripremio joj je papa Pio IX., ali joj je doktrinarno prvenstvo zajamčio Lav XIII. enciklikom *Aeterni Patris* 4. kolovoza 1879., kojom su neoskolastičke interpretacije proglašene službenim stajalištem Crkve. O neoskolastici vidi opširnije: Toma Akvinski, *Država*, Zagreb, 1990.; Jacques Maritain, *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, 1989.; *The Catholic Encyclopedia*, sv. X, New York, 1911.; 746.-749.; *Encyclopaedia Britannica*, sv. 20, Chicago, 1963., 81.-82.

⁷⁵ J. Franzelin (Aldein u Tirolu, 15. IV. 1816. - Rim, 11. XII. 1886.), isusovac. Veliki ugled postigao je djelima iz dogmatske teologije i biblijskih jezika, no napore po građi i napucima za propovijedi. Njegova najznačajnija djela su: *De Divina Traditione et Scriptura* (1870.), *De Sacramentis in Genere* (1868.), *De Deo Trino* (1869.), *De Deo Uno* (1870.), *De Verbo Incarnati* i *De Ecclesia Christi*, objavljeno posthumno u Rimu 1887. Vidi: *The Catholic Encyclopedia*, vol. 11, New York 1909., 242.-243.

⁷⁶ C. Tarquini (Montefiascone, 27. IX. 1810. - Rim, 15. II. 1874.), isusovac: Kao profesor kanonskog prava na Rimskom sveučilištu napisao je djelo *Regium placet* (Romae 1851.), koje je ponovno objavljeno kao dodatak njegovom glavnom djelu iz područja kanonskog prava *Juris ecclesiastici publici institutiones* (Romae 1862.). Vidi: *The Catholic Encyclopedia*, vol. 14, New York 1912., 458.-459.

⁷⁷ F. Patrizzi (Rim, 19. VI. 1797. - 23. IV. 1881.), isusovac. Napisao je više egzegetskih i asketskih djela među kojima su najznačajnija *De interpretatione scripturarum sacrarum* (Romae 1844.), *De Evangelii* (Romae 1853.) i *De immaculata Mariae origine* (Romae 1853.), tiskano uoči proglašenja dogme o Bezgrješnom začecu (1854.). *The Catholic Encyclopedia*, vol. 11, New York 1911., 559.-560.

⁷⁸ G. de Rossi (1822.-1894.), talijanski arheolog, osnivač starokršćanske arheologije. Proslavio se otkrićem Kalikstovih katakombi i studijama o topografiji antičkoga Rima. Objavio je djela: *Inscriptiones christianae urbis Romae septimo seculo antiquiores*, sv. I.-II., 1857.-1888.; *Roma sotterranea cristiana*, sv. I.-III., 1864.-1877., dopunjena izdanja 1898.; *Musaici cristiani*, sv. I.-XXVII., 1872.-1900. Godine 1863. osnovao je *Bulletino di archeologia christiana* u kojem je objavio brojne studije, među kojima i nekoliko rasprava o Saloni i Trogiru. Usp. *Meyers Lexikon*, sv. X, Leipzig, 1929., 565.; *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, sv. 7, Zagreb 1981., 173).

⁷⁹ S. Rittig, n. dj., 7.

Nakon četverogodišnjeg studija teologije J. Stadler je u srpnju 1869. pristupio još jednom "rigorozumu", te je bio proglašen doktorom filozofije i teologije. Godinu dana uoči polaganja ispita bio je na duhovske kvatre (krajem svibnja) zaređen za svećenika. Svećenički red primio je od kardinala Patrizzija u Lateranskoj bazilici. Prvu misu služio je na blagdan Presvetog Trojstva 7. lipnja 1868. u kripti sv. Petra u Vatikanskoj bazilici,⁸⁰ drugu u crkvi S. Maria Maggiore, treću također u toj crkvi uoči Božića. M. Tvrtković ovaj redosljed misa ne smatra slučajnim, uočavajući u Stadlerovom kasnijem životu veliku posvećenost Srcu Isusovom i Majci Božjoj, te izuzetnu odanost prema Svetoj Stolici.⁸¹ Posebno važna činjenica, koju Tvrtković navodi u opisu utjecaja Providnosti na Stadlera, a možemo joj pronaći povijesne temelje, bila je Stadlerova nepokolebljiva odanost prema Sv. Stolici uz koju je bio vezan vjerojatno više od svih drugih hrvatskih katoličkih velikodostojnika njegova vremena. Uzroci toj posebnoj Stadlerovoj odanosti nalaze se u suvremenim vjersko-političkim prilikama.

*Utjecaj liberalizma u Europi
na Stadlerovo vjersko oblikovanje
u vrijeme njegova školovanja u Rimu 1862.-1869.*

J. Stadler boravi u Rimu u vrijeme kada su liberalne vlade u nizu europskih zemalja intenzivno provodile politiku sekularizacije na području školstva, bračnog zakonodavstva i dr., a u nekim zemljama, napose njemačkim, težile Crkvi onemogućiti veze sa Sv. Stolicom, pojačavajući ujedno državni nadzor nad Crkvom. U Austriji i ostalim zemljama, koje su sklopile konkordat sa Sv. Stolicom (Baden i dr.) liberali su vodili protukonkordatsku politiku, u namjeri da Katoličkoj crkvi ukinu položaj privilegirane javne korporacije i zapriječe joj slobodno vršenje jurisdikcije na crkvenom području, slobodni razvitak redova i crkvenog školstva.⁸² Katolička crkva našla se u najtežoj situaciji u njemačkim zemljama, posebice u Pruskoj, u kojima je donošenje sekularizacijskih zakona bilo popraćeno sustavnim progonima, tzv. *kulturkampfom*.⁸³ Godine 1864. papa Pio IX. je, u enciklici *Quanta cura* i njezinom dodatku *Syllabus-u*, izložio stajališta Crkve o liberalizmu, socijalizmu, sekularizaciji, pozitivizmu u znanosti i dr.⁸⁴ Ta enciklika prožeta je neoskolastičkim shvaćanjem o potrebi

⁸⁰ Do pape Lava XIII. (1878.-1903.) mogle su se, ali samo uz posebnu dozvolu, držati mise u kripti sv. Petra.

⁸¹ M. Tvrtković, *n. dj.*, 16.

⁸² Hubert Jedin, *Velika povijest Crkve*, sv. VI/1, Zagreb, 1987., 708.

⁸³ Termin *kulturkampf*, koji je ranije imao tek prigodno značenje, postao je sinonim za protucrkvenu politiku kancelara Otta von Bismarcka u Pruskoj šezdesetih godina XIX. stoljeća. Skovao ga je Rudolf Virchow, glasoviti patolog liberalnih političkih opredjeljenja, predlagač brojnih zakona o naobrazbi i namještanju svećenika u pruskom parlamentu.

⁸⁴ Pio IX. (Sinigaglia, 13. V. 1792.-Rim, 7. II. 1878.). Svjetovno ime bilo mu je Giovanni Maria Mastai-Ferretti. Godine 1827. imenovan je nadbiskupom Spoleta, 1832. nadbiskupom Imole i kardinalom, a 1846. izabran je za papu. *The Catholic Encyclopedia*,

skladnoga djelovanja Crkve i države, pri kojem Crkvi pripada nezamjenjiva uloga u čudorednom utemeljenju zajednice. Suprotstavljajući se liberalnoj ideji da je religija stvar pojedinca, posljedica koje su bila potiskivanje Crkve iz društva i reduciranje njezina utjecaja na privatnopravno područje, Pio IX. osudio je sekularizacijske procese.⁸⁵ U enciklici *Quanta cura* iznio je i misao o nužnosti papinske svjetovne vlasti, obrazlažući ju tvrdnjom da se u djelovanju Katoličke crkve isprepliću eshatološka i svjetsko-povijesna zadaća. Osudio je suvremena osporavanja papinog svjetovnog suvereniteta, i opravdanosti postojanja Crkvene države od strane talijanskoga revolucionarnog pokreta i dijela europskih vlada.⁸⁶ Ovaj problem, u historiografiji poznat pod nazivom "rimsko pitanje", ovdje ne mogu opširnije razmatrati, jer se odnosi na kompleksan proces postupnoga propadanja Crkvene države od njezine rekonstrukcije nakon revolucije 1848./1849. godine, pa sve do njezinog ukinuća poslije ulaska talijanskih trupa u Rim 20. rujna 1870. godine.⁸⁷ U *Syllabus*-u Pio IX. navodi osamdeset "zabluda", koje Crkva smatra neprihvatljivim, a predstavljaju proširenje osuda iznijetih u enciklici. Najvažnije među njima su: podvrgavanje obitelji državi, monopol države u školstvu, laicizacija ustanova, rastava Crkve od države, odbijanje papine svjetovne vlasti i stavljanje crkvenog autoriteta u zavisnost od građanskih vlasti.⁸⁸

J. Stadler je u samome središtu katoličkoga svijeta pratio zaoštavanje odnosa između pape Pija IX. i europskih liberalnih vlada, kao i papine napore da sačuva Crkvenu državu. Vrijedne podatke o tomu, kao i o Stadlerovom odnosu prema kulturnim i političkim prilikama u domovini, nalazimo u njegovoj korespondenciji s A. T. Brličem, najvažnijem povijesnom izvoru za proučavanje Stadlerova djelovanja tijekom šezdesetih godina XIX. stoljeća.⁸⁹ Najveće jamstvo protiv izvanjskih neprijatelja Crkve - pri tom je mislio na europske liberalne vlade, a posebice na onu u Kraljevini Pijemont, koja je, u liberalnom duhu, sa stajališta talijanskog nacionalnog ujedinjenja, osporavala legitimitet papinskoj državi kao preživjeloj instituciji - i protiv unutarnjih neprijatelja - pri čemu je mislio na liberalne katoličke teologe - Stadler nalazi u Družbi Isusovoj, za koju je ustvrdio da je glavna braniteljica katoličkog crkvenog nauka i neoskvrnjivosti papinskog vrhovništva: "(...) viču neprijatelji izvanjski i na isusovce (kao i na papu, op. Z. G.). (...) Nu, ni isusovci za neprijatelje toliko ne mare, jer i njih Božja štiti ruka. Ne mogu Vam izreći kako me veseli da mogu

sv. XII., New York, 1911., 134.-137.

⁸⁵ *Quanta cura* - Zagrebački katolički list (dalje: ZKL), XVI/1865., 3, 18. (tekst enciklike objavljen je na latinskom jeziku).

⁸⁶ Isto, 19

⁸⁷ Vidi o tomu opširnije: Friedrich Engel Janosi, *Österreich und der Vatican 1846-1918*, Ester Band, *Die Pontifikate Pius IX und Leo XIII (1846-1903)*, Graz-Wien-Köln, 1958., 85.-111.

⁸⁸ Vidi: ZKL, XVI/1865., 4, 27.-29.; 5, 36.-38.

⁸⁹ Osnovni podaci o tim pismima navedeni su u u historiografskom uvodu ovoga priloga. Vidi bilješku 14.

pod Isusovci svoje nauke vršiti, jer oni osim toga što svoju stvar učeno razlažu, moraju i oko toga svakako nastojati da jim nauk u suglasju potpunom bude s Crkvom, što je točka od velike važnosti, osobito za Niemce, koji se rado s Crkvom zavađaju.⁹⁰ Govoreći o njemačkim teolozima Stadler je napose mislio na krug oko liberalnog njemačkog katoličkog teologa, profesora kanonskog prava i crkvene povijesti na Sveučilištu u Münchenu Johanna Josefa Ignaza von Döllingera, koji je, nakon proglašenja dogme o Bezgrješnom začeću Bl. Djevice Marije (1854.), pokrenuo njemačku liberalno-katoličku oporbu prema papinskoj politici crkvene obnove.⁹¹

Stadlerova pisma A. T. Brliću posvjedočuju da je priželjkivao povratak isusovaca u Hrvatsku⁹² i to ne samo zbog odgoja u njihovim zavodima i uvjerenja u doktrinarnu ispravnost teologa isusovaca, nego i zbog njihova sudjelovanja u unapređivanju hrvatske kulture, o čemu se imao prilike osvjeđočiti u prosincu 1865., kada je u Rimu boravio o. Vinko Basile, iz trebinske misije Družbe Isusove,⁹³ radi pokretanja tiskanja hrvatskih knjiga u Kongregaciji Propagande.⁹⁴ Odgovarajući na Brličev upit o naravi Basileove misije, u pismu od 31. prosinca 1865., Stadler je iznio podatak koji svjedoči da je, kao klerik Zagrebačke nadbiskupije na studiju u Rimu, bio zaokupljen i vjerskim prilikama u Bosni i Hercegovini. A. T. Brlića interesirale su namjere Kongregacije Propagande u svezi s izborom novoga apostolskog vikara u Bosni i Hercegovini. Zanimao se je li Basileov put u Rim u kakvoj vezi s tim izborom.⁹⁵ Vidjevši da je u knjigama koje je izdala Kongregacija Propagande

⁹⁰ Korespondencija, 9. Usp. Rastislav Drljić, n. dj., 35, 4.

⁹¹ J. Döllinger (Bamberg, 28. II. 1799. - München, 10. I. 1890.) Najveći dio ideja, koje je iznio u djelu *Kirche und Kirchen* (1861.), bile su osuđene u *Syllabusu* (1864.). Uoči Vatikanskog sabora 1869./1870. objavio je raspravu *Der Papst und das Concil* (1869.), koja se odmah našla na indexu. Nakon Vatikanskog sabora 1869./1870., bio je među inicijatorima starokatoličke crkvene zajednice. *Encyclopaedia Britannica*, sv. 7, Chicago 1963., 559-560.

⁹² Svoju nadu o dolasku isusovaca u Hrvatsku povjerio je A. T. Brliću u pismu od 11. travnja 1863. godine: "(...) ništa serdačnije ne želim, nego da bi Bog dao da se i kod nas uvedu." *Korespondencija*, 6. Usp. R. Drljić, n. dj., 34, 4.

⁹³ Trebinsku misiju Družbe Isusove utemeljio je dubrovački biskup Tomo Jederlinić (1843.-1855.). Njezin puni naziv bio je "Missio Illyrico - Dalmatica". U njoj od 2. veljače 1852. djeluju brojni isusovci iz Venetske provincije. Prvi joj je superior bio V. Basile. Držali su pučke misije u Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji sve do 1909. Vidi o tomu opširnije: Mijo Korade, *La "missione Ilirico-dalmata" del gesuito (1852-1900) svolgimento, metodo e risultati*, Zagreb, 1989.; Isti, Pučki misionari u Dalmaciji u drugoj polovici 19. Stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1998., br. 1, 5.-25.

⁹⁴ Congregatio de Propaganda fide; danas: Kongregacija za evangelizaciju naroda. Vidi: *Korespondencija*, 9. Usp. R. Drljić, n. dj., 35, 4. O radu V. Basilea na unapređivanju hrvatske kulture vidi: M. Korade, *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile (1811.-1882.)*, *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim zemljama*, br. 13, Zagreb, 1982., 106.-155.

⁹⁵ Apostolski vikarijat za Bosnu i Hercegovinu stvoren je 1735. godine. Uzrok njegovom osnivanju bila su osmanlijska osvajanja. Apostolski vikari bili su imenovani naslovnim biskupima, a imenovani su iz franjevačkog reda. Njihova vlast bila je analogna vlasti redovitih dijecezanskih biskupa, no nisu imali njihove časti, prerogative i povlastice. U razdoblju od 1735. do 1881. bilo je dvanacst apostolskih vikara. Posljednji je bio fra

Basile potpisan kao apostolski poslanik, Stadler je zaključio da su nazivi apostolski poslanik i apostolski vikar istovrsni, te je javio Brliću da je Basile imenovan novim, apostolskim vikarom. U pismu od 6. siječnja 1866. godine ispravio je tu pogrešku, objasnivši da je, povodeći se za analogijom u naslovu, pogrešno zaključio da su naslovi apostolski poslanik i apostolski vikar identični.⁹⁶ Ustvari naslov "apostolski poslanik" bio je isključivo vezan uz Basileovo djelovanje u trebinjskoj misiji Družbe Isusove. Vijest o Basileovom imenovanju Brliću je vjerojatno bila čudna, jer Basile nije bio član franjevačkog reda iz kojega su izabirani apostolski vikari. Nakon objašnjenja uzroka nesporazuma J. Stadler prenio je Brliću točnu vijest, da je novoizabrani apostolski vikar fra Paškal Vujičić, član dalmatinske provincije Presvetoga Otkupitelja. Ujedno ga je, na temelju informacija, pristiglih od svetojeronimskog kanonika Nikole Voršaka, obavijestio da za izbor P. Vuičića za novoga apostolskoga vikara u Bosni i Hercegovini ne treba držati odgovornom Kongregaciju Propagande, nego neslogu bosanskih franjevaca, koji se zbog međusobnih razmirica nisu mogli dogovoriti o osobi kandidata iz svoje provincije, a svakog su bosanskog franjevačkog predloženika s rimske strane klevetama unaprijed onemogućili.⁹⁷

U svojim pismima A. T. Brliću J. Stadler očituje veliku zabrinutost za Crkvenu državu, posebice u pismu od 19. veljače 1866. godine u kojem iznosi bojazan "da će Rimu odzvoniti."⁹⁸ U razdoblju Stadlerova studija u Rimu sudbina Crkvene države ovisila je gotovo isključivo o francuskom caru Napoleonu III. (1852.-1870.). Naime, austrijske trupe su nakon poraza kod Magente u lipnju 1859. godine napustile sjeverna područja Crkvene države, a papinska vojska bila je gotovo uništena nakon bitke kod Castelfidarda 18. IX. 1860. godine. Crkvena država svedena je na grad Rim i njegovu okolicu.⁹⁹ Francuska intervencija u Mentani (3.-4. XI. 1867.) i odlučna izjava francuske vlade da Francuska neće dozvoliti da se Italija domogne Rima, bile su popraćene krajnje suzdržanim držanjem drugih velikih sila, pa je bio pripravljen put za postupnu propast ostatka Crkvene države, koja je uslijedila nakon sloma Francuskog carstva u ratu s Pruskom 1870. godine.¹⁰⁰ J. Stadler u svojim pismima bilježi dojmove o teškom političkom položaju Crkvene države. U pismu napisanom u siječnju ili veljači 1868. godine prisjeća se druge polovice listopada 1867., približavanja Garibaldijevih trupa Rimu, dolaska Francuza u Rim, te pobjedonosne borbe francuskih i papinskih trupa protiv Garibaldijevih na Okruglom Brijegu (Monte Rotondo) i trijumfalnoga ulaska papinskih trupa u

Paškal Vuičić, naslovni biskup aleksandrijski, u razdoblju od 1866. do 1881. Vidi: Ivan Jablanović, "Apostolski vikari u Bosni i Hercegovini /od god. 1735. do god. 1881./", *Vrhbosna*, LII/1938., br. 6-7, 128.-135.; br. 8.-9., 161.-164.; br. 10, 207.-215.; br. 11, 243.-249.; br. 12, 271.-277.

⁹⁶ *Korespondencija*, 10. Ovo pismo R. Drijčić nije objavio.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ *Korespondencija*, 11.

⁹⁹ F. E. Janosi, *n. dj.*, 89.; 111.; H. Jedin, *n. dj.*, 680.

¹⁰⁰ H. Jedin, *n. dj.*, 682.-683.

Rim, kojemu je i sam odoševljen pribivao: "Vrlo me veseli, da sam i sám svečani ulaz viditi mogao."¹⁰¹ Ti događaji prethodili su već spomenutoj bitki na Mentani početkom studenoga 1867. godine, koja je osujetila Garibaldijev pohod na Rim.

U svojim pismima J. Stadler hvali i politička nastojanja A. T. Brlića. Prije donošenja zaključka o mogućem utjecaju ideja A. T. Brlića na Stadlerovo mladenačko kulturno i političko oblikovanje treba reći nešto o samome Brliću. Rođen je u Brodu na Savi 15. svibnja 1826. godine. Umro 21. svibnja 1868. godine u istome gradu. Studirao je teologiju u Zagrebu i Beču od 1843. do 1846. godine. Kao bogoslov pristajao je uz ideje ilirizma. Bio je aktivni sudionik borbi u Pragu u lipnju 1848., slovačkog ustanka protiv Mađara, Jelačićev poslanik u Parizu i sudionik njegova ratnog pohoda. Odustavši od svećeničkoga zvanja studira pravo u Beču od 1853. do 1857. godine i postaje odvjetnik u Brodu. Do oktobra 1849. godine pristaje uz austroslavizam, no kasnije mijenja političko opredjeljenje i pokušava uvjeriti bana Jelačića u potrebu zajedničke borbe s Mađarima protiv Austrije. U razdoblju neoapsolutizma, pod pseudonimom Kazimir B., napisao je kratki spis *Nijemština i Slavjanstvo*, u kojemu nalazimo jednu od najoštrijih suvremenih kritika neoapsolutističke germanizatorske politike bečkoga režima.¹⁰² Bio je pristaša liberalnili shvaćanja o ulozi Crkve u društvu.¹⁰³ Poslije pada neoapsolutizma 1860. godine opet se vratio političkoj djelatnosti. Godine 1861. kao predstavnik Vojne krajine u Hrvatskom saboru odlučno je zastupao njezino sjedinjenje s civilnom Hrvatskom, a zatim je bio posrednik u odnosima Narodne stranke sa srbijanskom vladom za Bosnu i Hercegovinu. Bio je i glavni posrednik između biskupa Strossmayera i bosanskih franjevaca, koji su Brlića htjeli imenovati predstavnikom kršćanskog pučanstva u Bosni sa sjedištem u Sarajevu.¹⁰⁴ U dvojbi u kojoj su se našli hrvatski politički čimbenici 1861. - prihvatiti zajedničke poslove s Austrijom? ili se u oporbi prema Beču povezati s Mađarima?, Brlić je zagovarao oslanjanje na Mađare.¹⁰⁵ Orijentacija prema obnavljanju

¹⁰¹ *Korespondencija*, 16. Pismo nije datirano. Brlić ga je primio 25. veljače 1868.

¹⁰² Kazimir B. (A. Torkvat Brlić), *Nijemština i Slavjanstvo*, u: *Grada za povijest književnosti hrvatske*, Knjiga 16, Zagreb 1948., 235.-247. Spis ne sadržava godinu kada je napisan. No, na temelju činjenice da ga je Brlić pokušao objaviti 1851., u VIII. svesku *Kola*, kojemu je bio urednik, možemo sa sigurnošću utvrditi da je napisan između 1849. i 1851. godine.

¹⁰³ Vidi: M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850.-1860.*, Zagreb, 1985., 334.

¹⁰⁴ Životopisni podaci o Brliću preuzeti iz *Hrvatskog biografskog leksikona*, sv. 2., Zagreb, 1989., 336.-337.

¹⁰⁵ U pismu Račkom iz ožujka 1861. Brlić je odlučno zagovarao oslonac Hrvata na Mađare, držeći da je savez s Ugarskom dugoročno isplativiji od oslonca na Austriju, unatoč tomu što se u postojećim okolnostima može činiti suprotno: "Uzdržimo li se krune Kolomanove, tu će pozobat Schmerling (Anton Schmerling, predsjednik vlade od prosinca 1860., op. Z. G.) & Companie: uzdržimo se Stjepanove krune, ma i s prividnom sadanjom štetom: mogu (...) patentirati ostati patentirati (patent od 26. II. 1861., op. Z. G.), a naš Jus publicum (javno pravo, op. Z. G.) postati temeljem slobode i narodnosti i mogućstvom utjelovljenja Bosne (...)." A. T. Brlić-Franji Račkom, Brod, uoči Josipova 1861: *AHAŽU*. Ostavština F. Račkoga (dalje: *OFR*), XII-A 71/3.

saveza s Ugarskom prevladala je među hrvatskim političarima, prihvaćanjem člana 42. iz 1861. godine.¹⁰⁶

Kao zastupnik Vojne krajine u Hrvatskom saboru A. T. Brlić vodio je njezinu deputaciju u Beč i pred Franjom Josipom I. iznio zahtjev za njezinim sjedinjenjem s Hrvatskom. U pismu od 27. studenoga 1861. godine Stadler ga bodri da i dalje nastoji promicati taj zahtjev i divi se njegovoj odvažnosti pred kraljem, kojemu se nije skanjivao: "(...) reč svete istine u berk (brk, op. Z. G.) reći."¹⁰⁷ U Stadlerovim pismima A. T. Brliću nalazimo i prva očitovanja njegova rodoljublja. Pritom, u pismu od 15. studenoga 1862. godine, Brliću pripisuje najveće zasluge za to što je u njemu razvio žar domoljubnih osjećaja: "(...) da mogu svoje strahopočitanje pokazati onomu koji me je narodnjim napajao duhom, koji me je pri svakoj zgodi nukao na ljubav prama domovini."¹⁰⁸ U pismu od 11. travnja 1863. godine Stadler izražava žaljenje zbog *Pozorovih* napada na Brlića i njegov krug i to više zbog osobnih uvreda, koje je Brlić pri tom pretrpio, nego zbog toga što su ideje koje je on zastupao napadnute.¹⁰⁹ *Pozorove* napade na Brlića valja razmotriti u kontekstu rasprava između narodnjačkog glasila *Pozor* i srpskih političkih glasila, koje su bile posljedica (veliko)srpske politike. Srpski tisak - beogradski *Vidov-dan* i novosadski *Srbski dnevnik* - osporavao je pokušaje afirmacije hrvatskoga nacionalnog imena i njegova protezanja na politički razjedinjene hrvatske zemlje.¹¹⁰ Kada je priređivački odbor Prve dalmatinsko-horvatsko-slavonske gospodarske izložbe u Zagrebu (1864.) u svojoj predstavi Namjesničkom vijeću upotrijebio pojam izložba hrvatske države Brlić je, prosvjedujući protiv tog naziva, pružio poticaj raspravama između *Pozora* i srpskog tiska. U hrvatskoj historiografiji nalazimo ocjene da su razlog Brlićeva suprotstavljanja navedenoj predstavi bila slavonsko-autonomaška gledišta koja je zastupao, te da je u polemici s *Pozorom* posezao za argumentima kojima se služio i srpski tisak.¹¹¹

Nedvojbeno je da je mladi J. Stadler bio dobro upoznat sa životom i djelovanjem svoga dobročinitelja i da ga je cijermio i bio mu privržen. Teško je odgovoriti na pitanje je li u vrijeme svojeg boravka u Rimu bio pod utjecajem Brlićevih političkih ideja, napose o slavenskoj i južnoslavenskoj uzajamnosti. Slavensko autonomaštvo zasigurno mu nije bilo blisko, premda se školovao u Požegi, koja je bila njihovo stjecište. Ipak, na temelju njegove molbe Brliću od 28. studenog 1863. da mu kupi rusku gramatiku¹¹² i veza s franjevcem Blažom Josićem (1820.-1868.), "panslavistom i propovjednikom južnoslavenske

¹⁰⁶ O značenju člana 42. iz 1861., kao važnog državnopravnog potpornja tijekom pregovora o hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868.) vidi: M. Gross-A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992., 133.-138.

¹⁰⁷ *Korespondencija*, 4. R. Drljić nije objavio ovo pismo.

¹⁰⁸ *Korespondencija*, 5. Usp. R. Drljić, n. dj., 34, 4.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., 103.

¹¹¹ Isto, 104.

¹¹² *Korespondencija*, 7., Usp. R. Drljić, n. dj., 34, 4.

misli",¹¹³ koji je boravio u samostanu sv. Bartola na Otoku u Rimu,¹¹⁴ možemo pretpostaviti da su mu ideje o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti bile bliske, te da su imale udjela u njegovom kasnijem djelovanju, napose u njegovom zalaganju za postizanje crkvene unije između pravoslavnih Crkava na Balkanu i Svete Stolice. No, unatoč mogućem pristajanju uz Brlićeve ideje o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti, ne postoje svjedočanstva o tomu da je Stadler dijelio njegova politička južnoslavenska uvjerenja. Postoje, međutim, suvremena svjedočanstva o tomu da je on u političkom smislu bio hrvatski orijentiran. Takvu orijentaciju potvrđuje navedena izjava duhovnika uršulinki u Grazu Müllera, da je Stadler za svoga boravka u zavodu Germanico-Hungaricum bio Hrvat čitavim srcem. J. Stadleru nisu mogle biti nepoznate Brlićeve simpatije za Srbiju, zbog kojih je Brlić, suprotstavljajući se protezanju hrvatskoga imena na razjedinjene hrvatske zemlje, bio podvrgnut kritici u *Pozoru* 1864. godine. No, sasvim je sigurno da Stadler nije znao ništa o tomu da se njegov dobročinitelj A. T. Brlić, razočaran neispunjenjem svojih mladenačkih ilirsko/južnoslavenskih ideala, priklonio srpskoj nacionalnoj ideji, uključujući se u tajnu organizacijsku mrežu srpske nacionalne propagande, koja se već bila proširila u Hrvatskoj, na temelju *Načertanija*, koje je 1844. napisao srbijanski ministar unutarnjih poslova Ilija Garašanin (1812.-1874.).¹¹⁵ Također mu nije moglo biti poznato da Blaž Josić pripada istoj organizaciji.¹¹⁶ Nije mu moglo biti poznato niti da je Brlić, slijedeći ideje Strosmayerova kruga o Bosni,¹¹⁷ podržavao nastojanja za njezinim pripojenjem Srbiji.¹¹⁸

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ O tome da je A. T. Brlić od 1862. bio pouzdanik srpske vlade i agent srpske nacionalne propagande svjedoči grada, koju je objavio Vojislav Vučković, *Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinama Habsburške monarhije 1859-1874.*, Beograd 1965., dok. br. 58, 125, 156, 157, 184, 188 i dr. O uklučenosti Brlića u organizaciju srpske nacionalne propagande pisala je i Benedikta Zelić-Bučan, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović*, Split 1992., 22.

¹¹⁶ O uključenosti fra B. Josića u organizaciju srpske nacionalne propagande pisao je Ilija Kecmanović, *Barišićeva afera*, Sarajevo 1954. i B. Zelić-Bučan, *n. dj.*, 21.

¹¹⁷ Kod Isidora Kršnjavoga nalazimo interpretaciju da je Strossmayer u svojim planovima glede Bosne, prije njezina zauzeća od strane Austro-Ugarske Monarhije, najbitnijim smatrao njezino oslobođenje od osmanlijske vlasti, a da nije držao presudnim s koje strane će biti oslobođena: "On (biskup Strossmayer, op. Z. G.) je htio već davno prije okupacije Bosne da se nešto učini za oslobodjenje te zemlje, pa kad monarkija nikako nije htjela, on je stavio svoje nade u crnogorskog kneza i srbskoga kneza Mihajla Obrenovića (...) Sa knezom Mihajlom je korespondirao, te ga je poticao na akciju u Bosni i obrekao mu svoju novčanu pomoć." I. Kršnjavi, *Razgovori s biskupom Strossmayerom, pisani god. 1920.*, Hrvatski državni arhiv (Zagreb), Fond Isidora Kršnjavoga (804), kut. 4, IV. 1. Strossmayerov odnos prema Bosni tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina XIX. st. bio je ipak kompleksnije naravi, a u historiografiji je nažalost, kao i neke druge kontroverze vezane uz Strossmayerovo djelovanje, još uvijek nedovoljno istražen.

¹¹⁸ Brlićevo pismo F. Račkom iz veljače 1867. svjedoči da je bio upoznat s planovima srpske vlade da okupira Bosnu i Hercegovinu, te da je podržavao te planove, uvjeren da vode prema realizaciji Strossmayerovog južnoslavenskog programa: "Srbija, hvala Bogu, do sada tvrde nakane pokazuje na temelju Idee Jugoslavenstva raditi i navaliti

U Stadlerovoj korespondenciji s Brlićem nalazimo i izraze velikoga štovanja prema Brlićevom lingvističkom radu,¹¹⁹ kao i prema lingvističkom radu njegovog oca.¹²⁰ No, Stadlerova pisma iz Rima očituju i njegovu slabu obaviještenost o grafijskim i jezičnim dilemama u domovini, posljedica koje su bile njegove dvojbe u vezi s hrvatskim pravopisom, koje je povjerio A. T. Brliću, moleći ga za savjet. Čitajući *Književnik, Zagrebački katolički list* i druge hrvatske listove, Stadler je uočio neujednačenost u pravopisu, kao i to da se hrvatski tisak ne drži standarda, koji se promiče u školama. Stadlerove jezične dvojbe, iznijete u pismu A. Torkvatu Brliću,¹²¹ kao i pravopisne značajke njegovih pisama, svjedoče o tomu da je uočavao različitu jezičnu i grafijsku praksu - "korigijski" i "fonetski" pravopis, staroštokavske i novoštokavske padeže - dočetak "h" u genitivu plurala, ali nije bio upućen u suvremene rasprave o tih problematici. Uzrok njegovih pravopisnih dvojbi nalazi se u činjenici da se u Hrvatskoj školovao uglavnom u vrijeme neoapsolutizma kada je nastavni jezik bio pretežito njemački, ali i u velikim mijenama kroz koje je hrvatski pravopis prolazio od 1836. godine, kada su Ljudevit Gaj i njegovi suradnici umjesto "horvatskoga" uveli ilirski jezik, dajući mu novu grafiju, odnosno hrvatski jezik na novoštokavskoj podlozi, koji je već uznapredovao na putu standardizacije.¹²²

Stadlerove veze s A. T. Brlićem i ostalim članovima te obitelji, posebice s Andrijinim sinom Vatroslavom - Stadler se u pismima Ignjatu Brliću obraća pod njegovim manje poznatim imenom Vatroslav - pobudile su pozornost, jer su njihova nacionalno-politička stajališta bila vrlo oprečna. Naime, Stadler je kao vrhbosanski nadbiskup bio pravaš "frankovac", dok je politički razvoj obitelji

mjeseca ožujka ili travnja na Bosnu.", A. T. Brlić-F. Račkom, Brod, 12. II. 1867., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i Umjetnosti (dalje: AHZU), OFR, XII- A: 71/5.

¹¹⁹ Vidi: A. Torkvat Brlić, *Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche im Munde und Schrift der Serben und Kroaten gebräuchlich ist*, Wien 1854.

¹²⁰ Andrijin otac Ignjat Alojzije Brlić napisao je *Grammatik der illyrischen Sprache wie solche in den südslawischen Ländern Serbien, Bosnien, Slavonien, Dalmatien, Kroatien und von den Illiriern und Serben in Ungarn und der Vojvodina gesprochen wird* (Budim, 1833., drugo izdanje Zagreb 1842. i 1850.) U svojem lingvističkom radu povodio se za jezičnom reformom Vuka Stefanovića Karadžića.

¹²¹ *Korespondencija*, 9.; Usp. R. Drljić, n. dj., 35. 4.

¹²² O tome se kod nas posljednjih desetljeća mnogo pisalo. Od novije literature vidi: Zlatko Vince, *Pravopisno - jezična previranja u sjevernoj Dalmaciji prije 1860. godine*, u: *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, VIII/1961.; isti, *Stav "Zore Dalmatinske" u Zadru prema težnjama iliraca za jedinstvenom grafijom u hrvatskoj književnosti*, u: *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine, XVIII*, Sarajevo 1961.; Isti, *Putevima hrvatskog književnog jezika*, Zagreb 1978.; Ljudevit Jonke, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb 1971.; Dalibor Brozović, *O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj fazi hrvatske jezične unifikacije*, u: *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 3, Zagreb 1973., 35.-63.; Isti, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., 40.-66.; Nikša Stančić, *Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka "Kratke osnove Horvatsko-slavenskog pravopisanja" iz 1830. godine*, u: *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18, Zagreb 1985., 69.-105.; Isti, *Gajeva "Još Horvatska ni propala" iz 1832.-33.*, Zagreb 1989.

Brlić zadobio trajno južnoslavensko obilježje, da bi se, na kraju, početkom XX. stoljeća, završio u nacionalno-političkom jugoslavenstvu. Istraživači veza između Stadlera i Brličevih utvrdili su da je glavni uzrok kasnijeg Stadlerovog prekida s tom obitelji bilo njihovo pristupanje Hrvatsko-srpskoj koaliciji 1906. godine.¹²³ Bez obzira na uzroke kasnijih razilaženja, Stadlerova pisma svjedoče o tomu da je A. T. Brlić imao izuzetno važnu ulogu u njegovu životu, posebice u razdoblju njegova studija u Rimu, kada mu se prestao javljati M. Wegheimer, koji se potkraj života preselio iz Broda u Mitrovicu.¹²⁴ Za Stadlerovu privrženost A. T. Brliću bila su najvažnija dva momenta - činjenica da je Brlić bio njegov veliki dobročinitelj i zajednička ljubav prema Brodu, Slavoniji i Bosni. Obitelj Brlić imala je velike zasluge za razvitak Broda, jer je tijekom XVIII. i XIX. stoljeća, posredovala europska kulturna postignuća u tom gradu. K tomu, potpunoznuta svojim ugledom i bogatstvom, bila je pokretač brojnih graditeljskih, kulturnih i karitativnih akcija u Brodu. Znajući za to J. Stadler, u pismu od 28. studenog 1863., potiče A. T. Brlića da se nastavi i dalje zauzimati za siromašne Brođane i izražava želju da ga oni "(...) otcem svojim nazovu."¹²⁵ Također ga moli, u pismu od 11. travnja 1863. godine, da pomogne Brođanima "(...) da jim se i kuća Božja uresi na koliko je to moguće."¹²⁶ Brine se i za prometno povezivanje Broda s ostalim dijelom domovine od koje je u to vrijeme još bio politički odvojen, za izgradnju gimnazije i sirotišta u Brodu, misleći pri tom napose na siromašnu mladež bosansku.¹²⁷

Prilikom ocjenjivanja vrijednosti Stadlerove korespondencije s A. T. Brličem kao povijesnog izvora, možemo zaključiti da je, zbog vrijednih podataka koje pruža i nedostatka drugih suvremenih izvora o Stadleru, najrelevantniji izvor za proučavanje njegova djelovanja tijekom šezdesetih godina XIX. stoljeća. Ona pruža važne podatke za razdoblje njegova školovanja u Rimu i doprinosi boljem shvaćanju njegova kasnijeg djelovanja, premda ne može poslužiti za donošenje cjelovitih zaključaka o njegovim tadašnjim vjerskim, kulturnim i nacionalno-političkim stajalištima.

Zaključak

Literatura i izvori o mladenačkom oblikovanju Josipa Stadlera otkrivaju nam budućega vrhbosanskog nadbiskupa kao osobu izuzetnih intelektualnih odlika, s razvijenim hrvatskim nacionalnim osjećajem i interesom za socijalne i političke prilike svojih sunarodnjaka iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Na njegovo mladenačko oblikovanje snažno je utjecala činjenica da se kao siročić od rane mladosti odgajao u crkvenim zavodima, prateći iz njih suvremene događaje u Crkvi i društvu u Hrvatskoj. Germanizacija školskoga sustava i uprave u

¹²³ J. Koprivčević, *n. dj.*, 22, 2.

¹²⁴ Vidi: *Korespondencija*, 6. Usp. R. Drljić, *n. dj.*, 34, 4.

¹²⁵ *Korespondencija*, 7. Ovo pismo R. Drljić nije uvrstio za objavljivanje.

¹²⁶ *Korespondencija*, 6. Usp. R. Drljić, *n. dj.*, 33, 4.

¹²⁷ *Korespondencija*, 9. Usp. R. Drljić, *n. dj.*, 35, 4.

razdoblju neoapsolutizma učinili su ga vrlo osjetljivim na ugrožavanje hrvatskoga kulturnog i nacionalnog identiteta i političkog integriteta u Monarhiji i snažno utjecali na njegov budući život, u kojem se, između ostaloga, u političkom djelovanju istaknuo zauzimanjem za osiguranje političke budućnosti Hrvata u Monarhiji na temelju zamisli o njezinom trijalističkom preustroju. Tijekom školovanja u Rimu Stadler se razvijao u širem europskom povijesnom okviru. Uočio je da suvremeni sekularizacijski procesi imaju svoj izvor u liberalnoj političkoj ideologiji, pa se umjesto pomirbenog stajališta prema njoj priklonio beskompromisnom odbacivanju. Postupno propadanje Crkvene države, kojemu je bio svjedok, osnažilo je njegovo negativno držanje prema liberalizmu, uključujući i onaj koji se razvijao u okviru Katoličke crkve. Njegovo duhovno-teološko oblikovanje odvijalo se u ozračju neoskolastike, što se na poseban način očitovalo u njegovom kasnijem znanstvenom radu, u studijama i raspravama koje je napisao kao profesor fundamentalne dogmatike u Zagrebu, a u njegovom kasnijem životu i djelovanju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini našlo izraz u vjerskom tradicionalizmu i uvjerenju da Crkva zbog svoje čudoredne uloge u društvu, ali i zbog važne uloge u tvorbi hrvatskog kulturnog identiteta, ima posebno poslanje u životu hrvatskog naroda i uopće u njegovoj povijesti.

S U M M A R Y

THE YOUTH OF THE VRHBOSNIAN ARCHBISHOP JOSIP STADLER

On the basis of archival and published sources the author researched the family origins, childhood and education of the first Archbishop of Vrhbosnia, Josip Stadler (1843-1918). The author concludes that Stadler's formative years were greatly influenced by the fact that he was brought up in the atmosphere of the Church's institutions, developing from these his own views on contemporary social, cultural and political events. The germanization of the administrative and educational system during the period of neoabsolutism (1851-1860) rendered him especially sensitive to the threat this posed to Croatian national and cultural identity. The period of Stadler's studies in Rome, the 1860s, was characterized by anti-Concordat politics in the Habsburg Monarchy and other European states as well as by secularization in the areas of education and marriage law, which curtailed the influence of the Church in society. Understanding that contemporary secularization processes had their origins in liberal political ideologies, Stadler assumed a negative stance towards liberalism, including that brand of liberalism that was developing within the framework of the Catholic Church. His theological instruction was guided by neoscholasticism; his work later in life would reveal this through religious traditionalism and the belief that the Catholic Church had a special mission in the lives of the Croat people.